

— Válmíkiho Rámájana a její překlad do romštiny

1.

Rámájana je jedno ze dvou rozsáhlých epických děl staroindické slovesnosti, které hraje velmi důležitou úlohu i v každodenním životě hinduisty. Je složena ve verších, které se označují termínem *šlóka*.¹ Tento verš je běžný ve staroindické epické poezii a vyskytuje se i v Mahábháratě, eposu, který se považuje za starší než Rámájana, a je také mnohem rozsáhlejší. Ačkoliv se text Rámájany vytvářel, obohacoval i rozšiřoval během více století, toto dílo nikdy nedosáhlo rozměru Mahábháraty. Text Rámájany zachovaný v rukopisech má asi 24 tisíc dvojverší, což není ani čtvrtina Mahábháraty.

Podle indické tradice je autorem Rámájany mytický básník a mudrc Válmíki, který údajně vymyslel i veršový útvar *šlóku*. Samotný epos pojednává o statečném králevici Rámovi, vtělení boha Višnu, a jeho věrné choti Sítě. Skládá se ze sedmi knih. Za nejstarší se považují knihy 2.-6., zatímco první a poslední kniha byly do eposu zařazeny dodatečně. To svědčí o tom, že největší změny a přepracování zasáhly text na začátku a konci eposu.

2. Stručný obsah eposu

2.1. První kniha (Dětství) začíná rozhovorem mezi Válmíkím a mudrcem Náradou. Válmíki se Nárady ptá, kdo na světě má všechny nejvyšší ctnosti, a ten odpovídá, že je to jen princ Ráma.

Válmíki jednou jde se svým žákem Bharadvadžou k řece, a tam vidí, jak samice sluky nařiká nad svým druhem, ptačím samečkem, zabíjícím lovcem. Básníka přepadne velký žal, a ten vyjádří ve verších. Potom se mu zjeví sám Brahma, aby mu sdělil, že právě vyřčené verše jsou teď jeho výtvozem a jsou vhodné pro to, aby opěvovaly Rámův život a jeho hrdinské činy, což

¹ *Šlóka* nebo *anuštubh* je epické dvojverší, z nichž každé má 16 slabik, s cezurovou po osmé slabice. Dost častý je také epický rozměr *trištubh*, které tvoří čtyři verše po 11 slabikách.

Válmíki učiní. Jeho vyprávění pak převezmou Rámovi synové Kuša a Lava, aby jej přednášeli dál na veřejných shromážděních.

Severně od řeky Gangy v království Kósala, ve městě Ajódhja, kdysi údajně vládl král Dašaratha. V té době tam řádl také démonský král Rávana, který zneklidňoval nejen lidi, ale i bohy. Bohové prosili Višnu, aby se narodil v lidské podobě a démona zabil. Král Dašaratha neměl děti a konal velkou koňskou oběť, aby mu bohové dali potomstvo. Tak se také stalo – královi se s jeho královnami narodili čtyři synové – Ráma, Bharata, Lakšmana a Šatrughna. Ráma byl mez nimi nejstarší. Byl vtělením boha Višnu.

Když bratři povyrostli, na královském dvoře se objevil mudrc jménem Višvámitra. Ten přemluvil jejich otce, aby Rámu i Lakšmanu poslal s ním do boje proti zlým démonům. Současně je vyzbrojil mocnou zbraní. Tak oba bratři cestovali s Višvámitrou a dostali se do království Vidéha, na dvůr krále Džanaky. Ten měl dceru Sítu a vyhlásil, že ji provdá jen za toho prince, který bude schopen zvednout jeho obrovský luk a spojit kraje třívou. Luk byl neobyčejně velký. Byl zázračný, božský. I Síta byla božská a zázračná. Nenarodila se totiž králi tak, jak se děti rodí: král ji jednou vyoral ze země, když obdělával pole. Nyní byla tato dívka na vdávání. Z různých království přicházeli princové, ale nikdo nemohl lukem ani pohnout. Až se objevil Ráma, který luk zvedl bez potíží a jeho kraje spojil třívou. Tím si Sítu jako manželku zasloužil. Král Džanaka mu ji dal a uspořádal velkou svatbu.

2.2. Druhá kniha (Ajódhja) nás vrací na dvůr Ráмова otce Dašarathy. Ten byl již starý a podle tradice měl předat království nejstaršímu synovi, jímž byl Ráma. Tu však nastaly potíže. Dašaratha kdysi slíbil své druhé královně, že trůn zdědí jejich společný syn Bharata. Královna nyní požadovala, aby král Rámu vyhnal do lesa a království předal Bharatovi. Krále se to velice dotklo, byl nešťastný, ale dané slovo nemohl odvolat. Když se o tom dozvěděl Ráma, sám se rozhodl pro vyhnanství, jen aby zachránil otcovu čest. Odešel proto do lesa i se svou chotí Sítou. Následoval je jeho mladší a velmi mu oddaný bratr Lakšmana. Otec však jejich odchod neunesl a žalem umřel. Na trůn měl nastoupit Bharata, ale ten byl velmi spravedlivý a přemlouval Rámu, aby se z lesa vrátil, a na trůn usedl sám. Přesvědčit Rámu se mu však nepodařilo a rozhodl se proto, že ho bude pouze zastupovat, dokud se z vyhnanství nevrátí. Aby ukázal, kdo je zákonitým dědicem trůnu, postavil Bharata na královský trůn Rámovy sandály.

2.3. Třetí (Lesní) kniha vypráví o Rámově pobytu v lese a o jeho tamějších hrdinských činech během čtrnáctiletých toulek. Les se jmenoval Dandaka. Asketi, kteří v něm žili, Rámu požádali, aby je ochránil před zlými demony. Ráma si tak získal věhlas tím, že zabil nejprve ohavného Virádhu a potom i Šúrpanakhu, sestru zlého Rávany. Ta Rámu pronásledovala se zámě-

rem nalákat ho, aby se s ní tělesně spojil. Ráma ji odmítl a poslal za bratrem Lakšmanou, který nebyl ještě ženatý. Když ji ale odmítl i Lakšmana, démonka se rozhněvala a zaútočila na Sítu. Lakšmana však démonku chytil a usekl jí uši a nos. Šúrpanakha utekla a uchýlila se k svému bratrovi Kharovi. Ten již na Rámu chystal čtrnáctitisícové vojsko démonů. Ráma je však všechny povraždil. Démonka poté letěla za svým druhým bratrem, mocným králem démonů Rávánou, který vládl na Lance. Desetihlavý Rávana se měl pomstít za ponížení své sestry. Šúrpanakha mu současně popsala krásu Rámovy manželky Sítu a přemluvila ho, aby ji unesl a učinil ji svou chotí. Rávana ve svém zlatém voze přeletěl přes moře a zamířil nejprve do lesa za svým démonským přítelem Maríčem, který mu měl pomoci při únosu Sítu. Spolu pak Sítu odlákali z blízkosti Rámy a Lakšmany a Rávana unesl ji. Síta křičela a prosila o pomoc a uslyšel ji jestřáb Džatájú, přítel krále Dašarathy. Hned na Rávana zaútočil a rozbil Rávánovi vůz. Rávana ho však porazil, Sítu chytil do svých spárů a odletěl s ní na ostrov Lanku. Ukázal jí své pohádkové bohatství a žádal, aby se stala jeho ženou. Když ho odmítla se slovy, že Rámovi nikdy nebude nevěrná, Rávana jí pohrozil, že ji rozdrtí a sní. Na rozmyšlenou jí dal dvanáct měsíců. Zanechal ji kdesi v jeskyni a nechal ji střežit jednou démonkou.

Ráma a Lakšmana byli překvapeni, když se vrátili do svého lesního příbytku a Sítu tam nenašli. Dlouho ji potom hledali, ale bez úspěchu. Našli pouze stopy, květiny a náramky, které Sítě upadly, když ji Rávana unášel. Našli i části Rávanova rozbitého vozu. A potom narazili i na umírajícího jestřába Džatájua, který jim pověděl, co se stalo. Nešťastný Ráma a Lakšmana se pak vydali na jih. Tam potkali obludu Kabandhu, která jim poradila, aby se spojili s opičím králem Sugrívou.

2.4. Čtvrtá kniha (Kniha o jeskyni Kiškindha) zahrnuje příběh o Sugrívovi, který v blízkosti jeskyně bojoval se svým bratrem Válim, jenž mu vzal království a manželku. Ráma mu slíbil, že mu je s Lakšmanem pomohou získat zpět, pokud i Sugríva pomůže jemu. Opičí král Váli sídlil v jeskyni Kiškindha. Rámovi se pak podařilo Váliho zabít a tak se Sugríva vrátil na trůn. Nástupcem trůnu byl Váliho syn Angada. Na dvoře Sugrívy byl také velmi moudrý rádce jménem Hanumán, syn boha větru. Tomu Sugríva nařídil, aby vyhledal Sítu. A tak se Hanumán vydal na jih s opičím vojskem, kterému velel Angada. Dorazili pouze na mořské pobřeží. Dále nemohli.

2.5. Pátá kniha (Krásná). Hanumán jedním skokem přeskočil průplav a dostal se na ostrov Lanku. Tam přijal podobu kočky, a dostal se tak do Rávánovy pevnosti. Viděl tam všechno, i trůn i králův vůz, ženskou část paláce a háj, ve kterém v zoufalství čekala Síta. Přistoupil k ní a prozradil jí, že je Rámův posel. Síta mu svěřila, co ji čeká. Hanumán ji uklidnil, že Ráma při-

jde včas a určitě ji vysvobodí. Aby vyzkoušel sílu nepřítele, zničil Hanumán onen háj, a tak vyvolal střet s démony. Zabil několik tisíc démonů, ale na konci byl přemožen a odveden k Rávanovi. Hanumán se mu otevřeně představil jako Rámův posel a vyzval ho, aby Sítu vrátil. Rávana ho chtěl ihned zabít, ale nemohl to udělat, protože poslové se nezabýjeli. Rávana nařídil, aby Hanumánovi obvázáli ocas a zapálili ho. Síta však požádala boha ohně, aby mu v tom zabránil, a ten Hanumána zachránil. Hanumán pak svým ocasem zapálil Rávanův hrad a jedním skokem se zase vrátil z Lanky zpět na pevninu.

2.6. Šestá kniha (Kniha o válce) popisuje Hanumánův návrat a setkání s Rámou a boj Rámovy spojeneckého opičího vojska proti Rávanovi. Král Sugriva teď Rámovi poradil, aby mezi pevninou a Lankou postavil most. O Rámových přípravách k boji se dozvěděl Rávana, a také se začal připravovat na boj. Svolal svou radu, všichni ho k válce podněcovali, pouze bratr Vibhíšana mu radil, aby nebojoval, ale Rámovi Sítu vrátil, protože pro Rávanovo království byla v té době na nebi nepříznivá znamení. Rávana však Vibhíšanu obvinil ze zrádovství a ten spolu s dalšími čtyřmi vojevůdci opustil Lanku a připojil se k Rámovu vojsku. Poradil Rámovi, aby se obrátil o pomoc k mořskému božstvu. To pak pozvalo Nalu, syna božského stavitele Višvákarmana, a nařídilo mu, aby přes mořskou úžinu postavil most. Ráma zase poslal opičí vojsko, aby na stavbu mostu přinášelo skály a stromy. Za několik dní byl most hotov, vojsko se dostalo ke hradu Rávany a obklíčilo ho. Kolem hradu nastala veliká bitva. Rámovo vojsko velice sužoval Rávanův syn Indradžit, Lakšmana ho ale nakonec zabil v souboji. Když se o tom Rávana dozvěděl, byl velmi rozhněván a vyzval na souboj Rámu. Jejich střet trval den a noc. Rámovi přispěchali na pomoc i samotní bohové. Velice mu pomohl král bohů Indra. Ráma úspěšně usekával hlavy démonského Rávany, ale ty narůstaly znova a znova. Zvláštní zbraní, kterou mu dal Brahma, Ráma nakonec prorazil Rávanovo srdce. Všichni démoni se rozutekli. Rávana pohřbili a Ráma učinil králem Lanky Vibhíšanu. Potom poslal pro Sítu a oznámil jí své vítězství. Před démony a opičím vojskem jí však také sdělil, že ji už nechce za ženu, protože žila dlouho u Rávany a poskvrnily ji jeho chtivé pohledy.

Sítu Rámovo zpochybnění její věrnosti porazilo. Poprosila proto Lakšmanu, aby připravil pohřební hranici, na které se chtěla upálit. Hranici zapálili a Síta se do ní vrhla. Vyzývala boha ohně Agniho, aby svědčil o její nevině a cudnosti. Agni zvedl Sítu z hranice a předal ji Rámovi se slovy, že mu vždy byla věrná. Ráma odpověděl, že on sám o tom nikdy nepochyboval, ale bylo třeba dokázat její věrnost a čistotu i před ostatními. Poté se Ráma i s doprovodem opičího vojska vrátil do Ajodhy. Bratr Bharata ho laskavě přijal, a také bratr Šatrughna a jejich matky. Do města vstoupil za jásotu lidu. Byl vysvěcen na krále a vládl spravedlivě. Lid byl šťastný a spokojený.

2.7. Sedmá (Poslední) kniha podává popis původu démonů a boje mezi Indrou a Rávanou a líčí též i mládí Hanumánovo. Dále následuje vyprávění o Rámovi a Sítě.

Ráma se jednoho dne údajně doslechl, že mu lidé vyčítají, že Sítu přijal, ačkoli ta seděla na klíně démonského krále Rávany. To krále velmi zarmoutilo a Sítu odvrhl, aby mu nebylo vyčítáno, že je špatným příkladem pro lidi. Síta se vrací do lesa a nachází útočiště u mudrce a básníka Válmíkiho. Tam porodila dva Rámovy syny, dvojčata Kušu a Lavu. Ti vyrostli a stali se Válmíkiho žáky. Jednou byl mudrc se svými žáky přítomen tomu, když Ráma přinášel koňskou oběť. Válmíki své žáky podněcoval, aby před králem recitovali příběh Rámájana. Ráma zjistil, že jsou to synové Sítu, a vyzval ji, aby předstoupila před shromážděním s prohlášením o své nevině. Druhého dne Válmíki přivedl k Rámovi Sítu a sám svědčil o její cudnosti i o tom, že jsou Kuša a Lava právě Rámovi synové. Ráma prohlásil, že ho slova Válmíkiho uspokojují, ale žádá, aby to samé prohlásila i Síta. Tehdy Síta se skloněnou hlavou pronesla: „Jestli je pravda, že jsem vždy byla věrná Rámovi, nechť mě přijme matka Země.“ Jakmile to vyslovila, otevřela se země a objevili se hadi, kteří na svých hlavách zvedli trůn. Na něm seděla matka Země, která teď objala Sítu, a zmizela i s ní do hlubin. Síta vznikla ze země, byla nalezena v brázdě, a do země i takto zanikla. Marně Ráma prosil, aby se mu vrátila. Zanechal trůn svým synům a sám se vznesl na nebe, kde se opět stal Višnuem.

3. Ráma a Romové

Mnozí z těch, kteří se snažili vysvětlit původ romského národa a jeho jména v minulosti s nadšením vyjadřovali své domněnky o tom, že etnonym Rom pravděpodobně souvisí se jménem Rámy, hrdiny staroindického eposu Rámájana. Poznání o indickém původu romského národa se mnohdy, ačkoliv vědecky nepodložené, spojovalo s mytickým Rámou a Romové se označovali jako „Rámovi potomci“. Tuto romantickou představu nalezneme i u některých indických badatelů. Tak např. jeden indický jazykovědec nedávno nazval svou studii o romském jazyce: *Cikánština – jazyk národa kočovných potomků Rámových*.² Ano, králevic a hrdina Ráma se potuloval v lese se svou chotí Sítou a se svými sourozenci, ale že by z něj vzešel romský národ, se nezdá moc přesvědčivé. Navíc, hláska [r] na začátku jména tohoto národa se vyskytuje jen v dialektch romštiny v Evropě, a to ne ve všech.

² Bhágíráthprasád Tripáthí „Vágíś Śástrí“: *Romá (Rám ke vañśadž) jájavar logom kí džípsí-bháśá. Bháśátátvik vñvečan*. Váranaśi 1986 a 2005. Viz RDŽ jevend 2006.

Serioznější zájemci o tuto problematiku vědí, že Romové mají své bratrance v Indii, kterým se říká Ḍomové, a také v určitých částech Asie, kde se nazývají Lomové. Indický výraz začíná hláskou [ḍ], která se vyslovuje na tvrdém patře a zní odlišně od běžného zubného [d]. Jde o cerebrální neboli tvrdopatrovou znělou raženou souhlásku, která se svým místem výslovnosti blíží souhláskám [r] nebo [l], v něž se také změnila na mimoindické půdě během putování ḍomů. Zníměné tři souhlásky (ḍ, r, l) se liší hlavně způsobem artikulace. Odtud i modifikace názvu Ḍom > Lom, Rom. V některých dialektech romštiny, hlavně na Balkáně, jak dosvědčují ve svých studiích a v romských slovnících, při nejmenším Rade Uhlík, Norbert Boretzky a Georges Calvet, se výraz Rom vyskytuje i s poněkud „hrčivou“ variantou této cerebrály, tedy R̥om. Toto hrčivé [r̥] vzniklo z původního indického cerebrálního [ḍ], vl. cerebrálního [ṛ], které je pouze jeho poziční variantou. Hrčivé romské [r̥] Uhlík přepisuje jako [rr] nebo [r̥] a Boretzky jako [ř] a Calvet také [r̥] s „vlnovkou“, tedy rrom/r̥om (Uhlík), řom (Boretzky) a rom (Calvet).

V romštině toto slovo není pouze pojmenováním etnika, ale znamená také muž, manžel.

4. Vyprávění o Rámovi tak, jak ho učený Leksa Manuš podává Romům

O to, aby indický epos Rámájana, anebo alespoň vybraná dvojverší z něj, mohl být zprostředkován Romům v Evropě přímo v jejich jazyce, se zasloužil, vedle překladatele Leksi Manuše také indický učenec a aktivista W. R. Rishi z Čandígarhu, který v 80. letech minulého století Leksu Manuše inspiroval, aby se chopil práce na překladu zkrácené verze Rámájany a dále jej v jeho práci podporoval. Leksa Manuš nepřekládal Rámájana přímo ze sanskrtského originálu, nýbrž z jejího ruského a anglického překladu. I přesto se mu podařilo dodržet šestnáctislabičný a jedenáctislabičný verš šlók a od pravé Rámájany se neodchýlil ani obsahově. Navíc dosáhl toho, že se jeho verše rýmují, ačkoliv nejde vždy o dvojverší. Na mnoha místech se vyskytují též „trojverší“, např. IV.4, V.6-8, VI.6, 9, VII.1, 3, VIII.10, X.6, 20,21.

4.1. O překladatelovi

Leksa Manuš (1942-1997) pocházel z lotyšské Rigy, kde také získal nejvyšší vzdělání v oboru geologie a jeden čas působil v řížském Ústavu geologie a geofyziky. Jako etnický Rom současně psal v rodné romštině poezii a prózu, hlavně pro děti. Později se věnoval romštině na vědecké úrovni a působil v Ústavu vědeckých informací ve společenských vědách v Moskvě. V rámci jazykovědného střediska téhož ústavu publikoval řadu pojednání o jazyce Romů.

4.2. Poznámka o písmu

V překladu používá Leksa Manuš poněkud neobvyklou grafiku: většinou palatalizované souhlásky označuje písmenem [y] místo diakritikou, např. dy – dʹ, ly – lʹ, ty – tʹ. Pouze měkké, tj. palatalizované [n], je označeno háčkem (ň).

Pro němé [e] používá přehlasované [ä] (např. *sär* – jako, ablativní koncovka –tär).

Jako v běžném přepisu dévanágarí do latinky označují vodorovná čárka délku (ā, ē, ī, ō, ū). Vzestupná čárka, jak ji známe i češtiny a slovenštiny, označuje slovní přízvuk (á, é, í, ó, ú).

4.3. O jazyce překladu

Překlad je založen na místním, lotyšském nářečí romštiny, které je dost blízké nářečím Romů v Rusku, Ukrajině nebo Polsku, ale není nesrozumitelné např. slovenským a maďarským Romům. Na romském textu je jasně patrná snaha překladatele používat „relativně čistou romštinu“ s co nejmenším počtem výpůjček. Pokud se nějaké objevují, jde převážně o slavismy.

Na základě příznakových rysů je často možno odlišit jihoslavismy od slovákismů a ruskismů. Skoro ve všech případech, hlavně pokud jde o podstatná jména mužského rodu, jsou výpůjčky označené příznaky „cizosti“ – koncovkami –os, –is, –as.

Výpůjčky z ruštiny: *pastúxos* [pastuchos < pastuch] – pastevec; *dlyóni* [dlʹony < dljony] – dlaně; *plymeňica* [plěmenica < plemjanica] – neteř. Podstatná jména *glos* – hlas a *gromos* [<grom] – hrom, hřmot mohou být jak ukrajinská, tak polská.

Západoslovanské a jihoslovanské výpůjčky je někdy těžké rozlišit: *trupós* [< trup] – trup; *svetítko* [< svet] – světský; *kralís* [< král, kralj] – král; *rodós* [< rod] – rod; *kralyítko* [< král] – královský; *krályima* [< král] – království, *brázda* [< brázda] – brázda, *svétos* [< svet] – svět, *réka* [< reka] – řeka.

Některá slova mohou být původu ruského nebo slovenského nebo srbského: *lúkós* [< luk] – luk; *vékos* [< vek] – věk; *služínél* [< služiti] – sloužit; *žalya* [žala < žal] – žal, smutek; *znakos* [< znak] – znak.

Z výpůjček z jihoslovanských jazyků, převážně srbských, lze uvést alespoň tyto: *dósta* [< dosta] – dost, *plivma* [< srb. plima < novořecky plimmyrída] < příliv; *tugá* [< tuga] – smutek; *bríga* [< briga] – starost; *unukós* [< unuk] – vnuk. *Plaja* – hora je pravděpodobně rumunské, ze srb./bulh. *planina*.

Málo početné jsou výpůjčky z němčiny: *berga* [< Berg] – hora a *štetos* [< Stätte místo] – místo.

V překladu Leksa Manuš používá též jako synonyma i přejímky z různých evropských jazyků nebo slova původně romská: *thagár* a *kralyis* – král; *plaj* a *berga* – hora, kopec; *thagaripén* a *krályima* – království; *than* a *štetos* – místo; *čovaxaj* a *čovaxano* – kouzelník; *leň* a *réka* – řeka; *kána*, a *kidi* a *kolyí* – kdy; *kaná* a *akaná* – nyní; *daj* a *adáj* – tady atd.

5. O našem velikém Bohovi (Úvodní slovo Leksy Manuše)

Po vzoru indických autorů a překladatelů literárních děl uvádí i Leksa Manuš romského čtenáře do eposu svými vlastními verši. Vysvětluje zde některé základní jevy indického náboženství a představuje božstva jako různé podoby neboli vtělení jednoho jediného boha.

Na následujících stranách přinášíme romský překlad pouze první knihy Rámájany, tedy necelou stovku slók, a s nimi souběžně i překlad do češtiny. Ačkoliv jde o velice stručný výběr veršů, obsah první knihy Válmíkiho eposu charakterizuje dost dobře. Z romštiny přeložil Svetislav Kostić.

Romano džaniben – Ňilaj 2007
Časopis romistických studií

Časopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky.

Toto číslo je výstupem z výzkumného záměru č. MSM 0021620825 realizovaného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze.

Toto číslo časopisu vyšlo za finanční podpory České rady pro oběti nacismu.

Projekt je financován za finanční podpory Nadace Arbor Vitae.

Projekt byl podpořen z prostředků Nadačního fondu obětí holocaustu.

Vydává Romano džaniben
Ondříčkova 33, 130 00 Praha 3
tel.: 222 715 947, e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz
bankovní spojení: 161582339/0300

Šéfredaktor: Peter Wagner
Výkonné redaktorky: Lada Víková a Helena Sadílková
Technická redaktorka: Eva Zdařilová
Recenzovali: doc. PhDr. Jiří Nekvapil, CSc.
a Ass. Prof. Mag. Dr. Dieter Halwachs
Sazba: Petr Teichmann
Tisk: PBtisk, Příbram

Produkci zajišťuje nakladatelství G plus G, s.r.o.,
Plavecká 14, 128 00 Praha 2
tel: 222 588 001, e-mail: gplusg@gplusg.cz, www.gplusg.cz

Náklad: 600 ks
Doporučená cena: 160 Kč
Roční předplatné: 320 Kč (včetně poštovného a balného)

ISSN 1210-8545
Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.